

Історія і час. Роздуми історика

Сучасний стан історичної науки на Україні потребує всебічного аналізу. Історикам треба замислитися над тим, що зробити, щоб додати професійності, ґрунтовності й переконливості своїм висновкам. Слід завоювати довіру всього суспільства — від школярів до політиків.

Починаючи цю розмову, чекаємо обґрунтованих зауважень і конкретних пропозицій від усіх, хто читає «Український історичний журнал». Редколегія сподівається, що стаття заступника директора Інституту історії України АН України доктора історичних наук, професора С. В. Кульчицького стане початком серйозного обговорення стану й перспектив розвитку історичної науки.

* * *

С. В. Кульчицький (Київ)

Не вважаю за потрібне виступати на сторінках журналу з матеріалом службового характеру: дещо про те, що зроблено, дещо про плани на майбутнє. Роздуми про характер і перспективи досліджень в галузі історії України радянського часу доцільно висловлювати від першої особи, не криючись за безособовими реченнями у стилі «є така думка». Переломний характер поточного моменту зумовив надзвичайно критичний стан, в який потрапила вітчизняна історія. Сьогодні як ніколи потрібна гостра і щиросердна розмова, а не обкатані фрази й дозовані думки.

Справжню історію України ХХ ст. ми знаємо погано. Держава, яка мала свої кордони і столицю, конституцію і гімн, герб, прапор і навіть місце в ООН, опинилася без власної історії. Навіть у багатотомних фоліантах, присвячених подіям на Україні після Лютневої революції аналізувалися політичні процеси поза її межами (на додаток — спотворені згідно з певними ідеологічними настановами). Місцевий колорит досягався нанизуванням нескінченної кількості другорядних фактів. І, навпаки, властиві власне Україні процеси й події замовчувалися.

Цей феномен має просте пояснення. Право на інтерпретацію історичних подій належало аж ніяк не українським історикам. У кваліфікаційних дипломах тих, хто присвятив наукове життя історії України, зазначена інша спеціальність — «історія СРСР». Це стосується й тих, чії наукові інтереси ніколи не поширювалися на період існування СРСР як держави. Адже історія СРСР епохи середньовіччя теж існувала. Це була історія Московської держави з окремими темами з історії периферійних народів або ж історія Київської Русі.

Якщо охарактеризувати стан, в якому перебуває немало спеціалістів у галузі історичної науки (аж до вчителів загальноосвітньої школи), то можна вжити одне слово: розгубленість. Втрата колишніх орієнтирів і нездатність багатьох круто змінити позитивні оцінки на негативні та навпаки (що, зрештою, природно для порядної людини, якщо вона змушена здійснювати переоцінку під тиском іззовні, а не шляхом самостійної розумової роботи) — ось фактори їхньої розгубленості.

Однак вони є не тільки чинниками кризи, а й певною мірою ліками для виходу з неї. Ми звикли до такого стереотипу мислення: криза —

явище негативне, вона буває тільки у «них», а в країні Рад розвиток йде за планом, від позитивного до більш позитивного. Насправді ж криза завжди є показником життєздатності організму, в тому числі суспільного, засобом розв'язання суперечностей, що нагромадилися, гарантією виходу на новий, більш високий рівень розвитку. Отже, чи треба жалкувати за тим, що колишні орієнтири втрачені, чи слід, навпаки, радіти? Щоб відповісти на це запитання, необхідно оцінити становище, в якому перебувала історична наука до серпня 1991 р.

Державна партія завжди накреслювала шляхи її розвитку. Ця виняткова увага не була випадковою: історики мали довести, що весь попередній розвиток людства із залізною необхідністю спрямовувався на те, щоб виник лад, в якому якраз і жили радянські люди. Найбільш згубною така увага виявилася для історії ХХ ст. Тут ставилося завдання фальсифікувати не тільки абстрактні закономірності еволюції суспільства, а й конкретні події, замовчати, спалювати або піднести на височінь цілком конкретних осіб — на угоду тим, хто був при владі.

Ідеологічні керівники мали час, щоб опрацювати цілу піраміду орієнтирів, за допомогою якої викривлювався історичний процес. Її фундаментом став марксизм-ленінізм — набір найбільш узагальнюючих критеріїв та лозунгів. На ньому стояв сталінський короткий курс «Історії ВКП(б)». З одного боку, це був зразок інтерпретації історичного процесу згідно з вимогами марксизму-ленінізму, а з другого, — еталон для тих, хто після Сталіна брався за дослідження в галузі історії. Якщо цих означень і понятійного апарату курсу «Історії ВКП(б)» не вистачало для практичних потреб, у виняткових випадках приймалися спеціальні партійні рішення (наприклад, тези ЦК КПРС до 300-річчя об'єднання України й Росії). Повсякденно ж за відповідністю праць істориків усталеним орієнтирам стежила ідеологічна частина партапарату. Зокрема, Академію наук УРСР «курирував» ЦК компартії України. Пильний контроль поширювався на кожний друкований рядок і на кожного науковця, не виключаючи початківців.

Партія могла під тиском життя дати згоду на винос тіла Сталіна з ленінського мавзолею, але рішуче відмовлялася переглянути створену ним картину історичного процесу. Після вилучення з обігу короткого курсу «Історії ВКП(б)» закладені в ньому положення перекочували в еталонні підручники з історії КПРС, які щорічно виходили за редакцією академіка Б. М. Пономарьова. Інститут марксизму-ленінізму при ЦК КПРС видавав п'яте, 55-томне зібрання творів В. І. Леніна, користуючись не оригіналами, а фальсифікованими текстами з четвертого видання сталінських часів, в яких були вилучені, наприклад, висловлювання вождя партії про неможливість будівництва соціалізму в одній країні, бо Сталін заявив, що такий соціалізм уже побудовано. Приховуючи від суспільства сотні документів, в яких образ Леніна виглядав непривабливо, цей інститут оголосив п'яте видання «повним».

Зникнення державної партії, відхід у небуття «історії КПРС» як самостійної науки і обов'язкової навчальної дисципліни зробили можливою вільну від директивних стереотипів інтерпретацію історичного процесу. Історики здобули можливість піднятися з колін, щоб служити суспільству, яке скинуло лабети тоталітаризму.

Але воно з недовірою відвертається від історичної науки. Надто добре суспільство пам'ятає бездоганні тільки з поліграфічного боку праці, присвячені ювілеям В. І. Леніна, Жовтневої революції, Радянського Союзу. Всі пам'ятають пропаговані в цих «фундаментальних» (за кількістю сторінок) книгах мертвонароджені концепції розвинутого соціалізму, соціалістичного способу життя, радянського народу як нової історичної спільності.

Не треба думати, що професійні історики завжди знали дійсну картину і свідомо спотворювали її у монографіях і підручниках, догоджа-

ючи властям. Скажу про себе. Я вивчаю період між громадянською і другою світовою війнами понад чверть століття. Але тільки у 1988 р., коли працював над монографією про «троцькіста № 1» Х. Г. Раковського, зрозумів, що в нашій країні троцькістів не існувало. Тільки в 1991 р. дійшов висновку, що не було й «воєнного комунізму» як політики, нав'язаної громадянською війною. Насправді сама вона була викликана спробами більшовиків побудувати безринкову комуністичну економіку. Після переходу до непу В. І. Ленін поміняв місцями наслідок і причину, щоб врятувати принадність комуністичної ідеї в очах мас і виправдати політику, яка призвела до війни й голоду.

І все ж таки незадовільний сучасний стан наукового дослідження історії післяреволюційного суспільства як науки пояснюється не стільки обплутаністю вчених помилковими стереотипами, скільки неможливістю для них у недавньому минулому вийти за межі дозволеного у друкованих працях. Знову скажу про себе. В «Українському історичному журналі» (1988, № 3) я надрукував статтю про становище у сільському господарстві України в 1931—1933 рр. Це була перша публікація, присвячена голодомору. Щоб мати можливість розповісти про голод і зовнішні причини його виникнення (більш глибоких причин, викликаних спробою Сталіна повторити комуністичний штурм 1918—1921 рр., тоді я ще не розумів), довелося цілком свідомо «вбудувати» цю найбільш трагічну сторінку історії українського селянства у звичну концепцію колективізації сільського господарства. Тоді з'явилася брошура з доповіддю М. С. Горбачова, проголошеною на урочистому засіданні з приводу 70-річчя Жовтневої революції. В ній називалися «перегини» колективізації, але сама вона розглядалася по-старому — як шлях до соціалізму. Сказати інакше означало б для мене змарнувати піврічні зусилля, витрачені на «пробивання» своєї статті у вищих інстанціях. Останні під впливом світової викривальної кампанії вже змирилися з необхідністю прилюдного визнання самого факту голоду, але годі було сподіватися на те, щоб випередити генсека ЦК КПРС у трактуванні закономірностей «соціалістичного будівництва».

Раніше, ніж у журналі, моя стаття з'явилася у виданнях, призначених для діаспори — газеті «Вісті з України», а у скороченому вигляді — в англійській газеті «Ньюс фром Юкрейн». Як слід було чекати, вона викликала за кордоном зливу обурених виступів. Пізніше, в міру того як наша «гласність» перетворювалася на загальнолюдську свободу слова, пролунали гострокритичні закиди на сторінках «Літературної України». Я зробив просто: у кількох номерах цієї ж письменницької газети надрукував нову статтю про голод 1933 р. У ній уже не використовувалися традиційні підходи до колективізації, а штампи, що залишалися, мушу віднести на рахунок власної необізнаності: так тоді мислив. Звичайно, мені поталанило — попереду є, треба сподіватися, з десяток років для інтенсивної наукової праці, коли не треба вже турбуватися про відповідність висновків ідеологічним еталонам. Гіршим є становище колег, старших за віком. Людина неспроможна обирати час, в якому живе.

Звільнені від гамівної сорочки цензури (про яку наші шановні зарубіжні колеги не мають будь-якого уявлення, хоч критикують «консервативних» істориків), ми повинні якнайшвидше надолужити згаяний час і вивести свою науку з кризи. Перекопаний, що найкоротший шлях до цього — фронтальне дослідження архівних джерел. Це стає можливим тому, що вперше відкривається доступ до таємних фондів державної партії, її каральних органів, опозиційних більшовикам партій, організацій тощо. Аналіз архівних джерел допоможе науковцям розібратися в закономірностях історичного процесу, подолати хибні стереотипи і завоювати довіру суспільства.

Завоювати її історики зможуть тільки тоді, коли частину своїх зусиль присвячуватимуть підготовці й виданню збірників документальних

матеріалів з найгостріших проблем недавнього минулого. Адже читач тепер прагне самостійно розібратися у сфальсифікованих розділах історії України. Щоб надати йому таку можливість, колектив Інституту історії України за допомогою спеціалістів центральних державних архівів почав займатися упорядкуванням збірників документів і матеріалів з найактуальніших тем.

Зокрема, підготовлено великий (обсягом понад 60 др. арк.) збірник «Колективізація і голод на Україні (1929—1933 рр.)». Готуються до друку збірники «Голод на Україні 1921—1923 рр.» та про голод на Україні 1947 р. Серія цих видань повинна дати уявлення про те, як утверджувалися протиприродні виробничі відносини в українському селі. Треба усвідомити, яких жертв коштувала народові комуністична атака 1918—1921 рр. і здійснений під іншими лозунгами, але аналогічний за своєю сутністю сталінський штурм 1929—1933 рр.

Розпочато роботу над тим, щоб зробити приступними для науковців і широкої громадськості документи національно-визвольної боротьби українського народу, яка розгорнулася після Лютневої демократичної революції. Уже передано до видавництва двотомний збірник документів Центральної Ради загальним обсягом понад 90 др. арк., в якому день за днем відтворено діяльність першого у ХХ ст. законотворчого органу українського народу, його президії (Малої Ради) і уряду (Генерального секретаріату). На черзі — видання збірників документів про Українську державу гетьмана Павла Скоропадського, про Другу Українську Народну Республіку (часів Директорії). Очевидно, паралельно з такими фундаментальними працями доцільно було б створити серію популярних книг — політичних портретів діячів національно-визвольного руху, насамперед М. С. Грушевського, В. К. Винниченка і С. В. Петлюри.

Однією з найболючіших проблем недавнього минулого є історія Організації українських націоналістів (ОУН) і створеної нею в період другої світової війни Української повстанської армії (УПА). Тепер мало хто має сумніви щодо того, що повстанська боротьба на території Західної України мала масовий характер і спрямовувалася проти сталінщини, на створення самостійної України. Але потрібно взяти до уваги те, що Сталін черпав сили й засоби для боротьби з оунівцями передусім у самій Україні. Йшла братовбивча війна — не перша в історії позбавленого державних прав українського народу. Тим часом сучасні публікації з історії ОУН—УПА вкрай політично поляризовані.

Дехто виправдовує ідеологію бандерівського руху. Дехто, навпаки, використовує одержані в НКВС свідчення полонених, які мають не більшу ціну, ніж загальновідомі матеріали про процеси «троцькістсько-бухарінських шпигунів». В Інституті історії України розпочато роботу по підготовці збірника документів про ОУН—УПА.

Доцільно згадати також про те, що колектив інституту почав готувати до видання збірник архівних документів про Чорнобильську катастрофу. Півроку тому, тобто до слухань у Верховній Раді України, ми не могли ставити перед собою таке завдання. Надто нереальною здавалася надія на те, що вдасться скопіювати, а потім опублікувати ключові документи.

Повертаючись обличчям до архівів, ми все ж таки повинні критично поставитись до документів радянської доби. За 35 років роботи в архівах я тримав у руках десятки тисяч одиниць зберігання і добре відчуваю різницю між джерелами дореволюційної доби і документами, що відклалися в будь-якій радянській установі. Властивий тоталітаризмові крайній ступінь централізації управління і піднесення до рівня державної політики маніпулювання масовою свідомістю призвели до майже повного усунення проявів реальної громадської думки з письмових документів. Тому, коли працюєш з ними, потрібно подбати

про їх ювелірний джерелознавчий аналіз. На жаль, джерелознавство як спеціальна історична дисципліна у нас розвивалося незадовільно.

Ніколи не забуду розчарування і навіть своєї розгубленості, коли я натрапив на цілком таємну — як і всі документи партійного керівництва, незалежно від змісту, — стенограму пленуму ЦК КП(б)У, що відбувся у розпалі голодомору і був присвячений становищу в сільському господарстві. Жодної згадки про голод у промовах ораторів знайти не вдалося. Та що там страхіття сталінських часів! Тоталітарний режим пішов у минуле на наших очах, а запитаймо себе: чи завжди те, що кожний говорив з трибуни, було відповідне думкам, висловленим у сімейному колі або в розмові з давнім другом? Але ж протоколювалося і потрапляло потім до архівів тільки сказане з трибуни...

Дослідник, якщо він добре знає архіви, знаходить вихід. Зокрема, коли ми готували збірник про колективізацію і голодомор (тематичну підбірку з нього Є. П. Шаталіна надрукувала в «УІЖі»), то приділяли пильну увагу документам неофіційних осіб — селянським листам до редакцій газет, скаргам скривджених селян до вищих інстанцій тощо, або ж матеріалам, в яких істина обов'язково мала проявитися, щоб виправдати існування самої установи (судовим вирокам, повідомленням ДПУ про настрої у суспільстві та ін.). І все ж таки архівні матеріали обов'язково треба доповнювати іншими видами джерел. На перше місце тут необхідно ставити свідчення старшого покоління радянських людей про їх життя у минулому.

Мова йде не про мемуари. Доводиться визнати, що спогади видатних діячів є частинкою самої історії і мають наукове значення, незважаючи на величезний суб'єктивізм авторів. Та коли з'являються мемуари людей, які не стояли на вершині влади або не були володарями дум свого покоління (згадаймо, наприклад, зливу книг учасників війни), вони явно не збагачують історичну науку.

Свідчення сучасників треба збирати за наперед опрацьованою програмою. Суб'єктивні моменти зникають, коли сотні людей відповідають на одне запитання. Це — своєрідне соціологічне опитування, спрямоване в минуле. Формулювання залежать від науковця, який цими висловлюваннями прагне доповнити або спростувати офіційні архівні дані.

У мене є подарований проф. Дж. Мейсом тритомник свідчень колишніх радянських громадян, які пройшли перед комісією конгресу США по голоду 1932—1933 рр. на Україні. Доцільно було б опублікувати його у нас, але ж де дістати тиражний папір на 200 др. арк.? Тих, хто цікавиться його змістом, відсилаю до своєї статті («Під прапором ленінізму». — 1990. — № 23). Тут лише підкреслю: комісія досягла поставленої мети й створила узагальнююче колективне свідчення про голодомор, що має ознаки документального джерела.

Чому б не використати цю методику, щоб відтворити історію України, якою її запам'ятало старше покоління? Наш інститут має досить досвідчених кадрів, які не використовуються належним чином, бо у «Наукової думки» не вистачає видавничих потужностей й паперу, а в нас — грошей на покриття збитків при виданні монографій. У співробітництві з краєзнавцями, архівістами, музейними працівниками ми змогли б фіксувати свідчення на всій території України. На жаль, перервалися контакти з вашінгтонським фондом Чопівських, який пообіцяв техніку запису. Власними силами виконати цю роботу досить важко. Проте в найближчих планах відділу сучасної історії вона передбачається, хоч і в обмежених масштабах.

Нагромаджуючи документальний матеріал, треба пам'ятати, що в ньому завжди можна знайти обґрунтування — на рівні окремих фактів і фактиків — будь-якої ідеї, навіть абсурдної. Ми маємо чималий і гіркий досвід неправильної інтерпретації історичних подій, бо змушені були

впродовж десятиріч підганяти живу історію під догми. Виправдовувалися тим, що наукова об'єктивність обов'язково збігається з партійністю. В умовах, коли більшовики оголосили всі інші партії контрреволюційними, ця теза, якщо не переконувала, то була хоча б практично здійсненою. Але тепер думки істориків поляризувалися. Як же за цих умов відтворити справжню картину минулого?

Ясно, що не треба «виколупувати» окремі факти, підстроюючи їх до своїх політичних уподобань, а брати документальний масив, допомагаючи собі джерелознавчим аналізом. Але ж якими методами можна скористатися, щоб викласти їхню мозаїку без спотворення правди життя?

Проблема методу — найбільш складна для розв'язання в сучасній історичній науці. Ми погано знаємо навіть той методологічний арсенал, яким володіли історики минулого століття. Нам практично невідома теоретична озброєність світових історичних шкіл ХХ ст. Потрібно широко розгорнути дослідження в галузі вітчизняної історіографії, щоб скористатися досвідом класиків української історичної науки.

Однак і вони далеко не завжди можуть нам допомогти. Історія радянської доби потребує особливих підходів, бо цей час — надзвичайно специфічний. Ніколи й ніде влада купки людей над десятками й сотнями мільйонів не була такою величезною, як в радянському суспільстві. Треба уявити собі єгипетських фараонів або китайських богдыханів з телефонами, залізницями, атомною зброєю... Згадаймо «державний господарський механізм, який працює так, щоб сотні мільйонів людей керувалися одним планом» (Ленін), політичного монстра у вигляді жовтеньсько-піонерсько-комсомольської і профспілково-партійної організації, нещадність органів безпеки з десятками концтаборів і мільйонами «добровільних» помічників, систему ідеологічної обробки від дитсадка до богадільні. Це й є тоталітаризм радянського зразка.

Деякі історики зображують наше недалеке минуле безпросвітним. Інші, навпаки, вбачають в ньому лише окремі деформації. Переконаний, що необхідно відійти від обох цих позицій, водночас не займаючи й центристської. В основу аналізу подій після 1917 р. треба покласти один принцип: відділяти те, що належить державі, від того, котре належить суспільству. У період між громадянською і другою світовою війнами могутня держава майже витіснила з історичної арени деморалізоване й атомізоване суспільство. Але історик повинен бачити те, що стоїть за сценою. Потворно розбухлий партійно-державний організм був міцний лише завдяки силі мас. Відчувши смертельну загрозу з боку нацизму, він тимчасово і далеко не повною мірою віддав ініціативу суспільству. І тоді мільйони людей ціною незліченних жертв урятували Батьківщину.

Смерть головного конструктора політичної системи тоталітаризму Леніна, як і творця тоталітарної економіки Сталіна, не вплинули на сутність ладу, який мав достатній інерційний запас міцності. Проте змінилося становище як усередині країни, так і за її межами. Державна партія змушена була засудити сталінщину, але до кінця свого існування намагалася перекласти на плечі одного Сталіна всі злочини епохи. Не можна не вважати цинічним й досі загальноживий термін «реабілітація» стосовно репресованих народів, соціальних верств, окремих громадян. Розглядаючи дилему «винен — не винен», щоб винести реабілітаційне рішення, ми тим самим фактично визнаємо право на кару за тоталітарним монстром, який замінив закон терором і сваволею.

Як не переконують історика архівні джерела в «морально-політичній єдності» суспільства і його гармонійних відносинах з владою, необхідно відділяти державну політику від суспільних процесів. Та не треба зображувати державу абсолютним злом і освячувати суспільство. Перетворення невеликої фракції у соціал-демократичному русі, якою

були більшовики, в державну партію—монстра є історичною «заслугою» самого суспільства. І навпаки, в апараті тоталітарної влади завжди були люди, які присвячували себе служінню народу, а не системі. Це особливо відчувалося під час криз. Досить згадати кадровий погром, вчинений поплічниками Сталіна на Україні в 1932 р., коли у керівних інстанціях відбувався масовий саботаж директив про «викачування» хліба із сільської місцевості.

Завершити розмову про методологічні підходи до аналізу історії радянського суспільства хотів би обґрунтуванням тези про необхідність її суцільного перегляду на рівні понять, а не фактів. Останні, які стають відомими, змушують по-новому висвітлювати історичний процес. Якщо ж залишити осторонь понятійний апарат і переглянути тільки фактичну основу знайомих подій, таке новаторство виявляється здебільшого ілюзорним. Проілюструю цю думку на прикладі кількох варіантів історії створення Радянського Союзу, що ми їх мали.

Після громадянської війни більшовики спромоглися утримати контроль над більшістю державних утворень розколотої імперії (за винятком п'ятьох). Усі вони, будучи формально незалежними, підпорядковувалися місцевим більшовицьким організаціям. Керівна партія міцно цементувала країну без назви в єдину державу. За таких умов її керівництву досить було попрацювати над текстом союзного договору, щоб виникла країна з назвою. Тривалий час розповідь істориків про утворення СРСР зводилася тільки до опису офіційних процедур — розробки текстів декларації і договору, порядку їх затвердження, кампанії по схваленню цих документів у колективах трудящих тощо. Процедурний підхід можна назвати першим варіантом, а вірніше — зрізом історії створення СРСР. Після XX з'їзду КПРС з'явилися пов'язані з цією подією праці В. І. Леніна, і науковці почали розповідати про сталінський план «автономізації» незалежних республік, відхилення останнього вождем більшовиків, його пропозицію скористатися якісно іншою формою державного союзу, яка нібито забезпечувала рівні права для всіх республік. Це — другий, більш глибокий зріз.

На початку 90-х років до наукового обігу були введені дані про спроби окремих представників місцевого партійно-державного апарату протистояти диктату централістів — «автономістів». Виявилось, що найрішучіше протидіяв поглиненню суверенітету республік Х. Г. Раковський. Це був третій зріз, який вже більшою мірою відповідав дійсній історії створення СРСР. Проте і в ці часи історикам не рекомендувалося замислюватись над відомою ще з 1956 р. пропозицією Леніна відновити втрачену в 1919 р. (коли сформувався так званий «воєнно-політичний союз республік») повну самостійність наркоматів, за винятком військових і дипломатичних справ, а також підкреслювати те, що Ленін назвав питання про цей союз «горезвісним». Причина зрозуміла: союз і його ініціатор — КПРС своїм існуванням продовжували тиснути на свідомість істориків, редакторів, цензорів. Лише тепер стало можливим вийти на останній зріз проблеми, проаналізувати альтернативні форми української державності, які з'явилися в 1917 р., але загинули під час «збирання» більшовиками імперії Романових.

Подібні «зрізи» здебільшого не залежали від особистої позиції вченого й ступеня його документальної озброєності. Вони вказували лише на одне: ту межу, до якої ідеологічні наглядачі державної партії в даний момент погоджувалися допустити істину. Зникнення КПРС уперше дозволяє поставитись до історії радянської доби, як до науки. Перед науковцями відкриваються не окремі «білі плями», а суцільне дослідницьке поле. Вони повинні дати суспільству реальне уявлення про його найближче минуле.

Наголошуючи на цьому, я не хочу виступити проти нерідко висловлюваних пропозицій щодо зосередження зусиль на попередніх століттях української історії. Це навіть принизливо, коли наші сучасники зму-

шені користуватися (майже винятково) працями науковців дорадянської доби, щоб дізнатися про закономірності історичного процесу. Ні, ми повинні просуватися вглиб століть, відмовляючись від принципу «фіфті-фіфті» при розробці популярних або узагальнюючих курсів історії України (наприклад, п'ятий том десяти томної «Історії Української ССР» закінчувався уже подіями Лютневої революції). І все ж таки найближчим завданням дослідників повинна стати незнайома історія радянської доби. Тому навряд чи треба докорінно ламати сучасну структуру Інституту історії України.

В інституті давно вже сформувалися наукові колективи, які спеціалізуються на таких історичних періодах: 1917 — 1920, 1920 — 1939, 1939 — 1945, 1945 — 1992 рр. Якщо залишити осторонь проблемні структурні підрозділи, то на два хронологічні відділи дореволюційної епохи припадає чотири відділи радянської доби. Цілком зрозуміло, що далі збільшувати кількісний склад останніх не можна. Але недоцільно також різко скорочувати науковий потенціал відділів, покликаних створити аналітичні праці з історії національно-визвольної боротьби українського народу, формування тоталітарного режиму і відповідної йому економіки, становища України під час другої світової війни та у післявоєнний період тощо.

Кожний з цих наукових колективів має свою перспективу. Робочі плани на нинішній та найближчі роки забезпечують обґрунтування якісно нової концепції історії України ХХ ст. Йдеться передусім про закономірності державотворчого процесу й формування тоталітарного режиму, створення правдивої історії участі українського народу в другій світовій війні, висвітлення надзвичайно інтенсивних соціально-економічних явищ епохи, яку ми досить легковажно назвали «застійною».

На закінчення хочу додати, що колектив Інституту історії України вважає своїм найпершим обов'язком допомогти загальноосвітній школі. Ми й раніше готували підручники, посібники й хрестоматії. З початку 1992 р. ця робота набуває систематизованого й набагато масштабнішого, ніж раніше, характеру. З Міністерством освіти України укладено розрахований на п'ять років договір про співробітництво. Науковці інституту починають розробляти програми з історії України, спеціальних історичних дисциплін, історичного краєзнавства, політології тощо. До них підключатимуться спеціалісти інших установ. Готуються програми для масової школи, окремих шкіл з поглибленим вивченням історії, а також гімназій та ліцеїв при університетах. Крім того, створюватимуться підручники, антології, альбоми тощо.

Восени минулого року школи одержали пробний підручник з історії України для 10—11 класів. Але життя випередило нас, і книга застаріла раніше, ніж дійшла до учнів. Авторам довелося напружено попрацювати, щоб порушити нові проблеми, які раніше не стояли й не могли стояти перед ними. Зокрема, у новому варіанті підручника, який тепер починатиметься з 1917 р., є великі розділи про першу УНР (доба Центральної Ради), Українську державу Павла Скоропадського, другу УНР (доба Директорії). Збільшення годин, що відводяться для вивчення історії України ХХ ст., використовуватиметься передусім для поглибленого ознайомлення учнів з визвольними змаганнями українського народу 1917—1920 рр. До виходу у світ цього видання підручника «Український історичний журнал» планує надрукувати низку заново створених або докорінно перероблених розділів з нього.